

Olha Tsyhanok

UKRAINIAN LITERATURE OF THE SECOND HALF OF 18 CENTURY IN THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT (TO THE FORMULATION OF THE PROBLEM)

This article is a polemic with the authors of the chapter "Literature of the late Baroque" (the second half of the 18th century) in the second volume of the "History of Ukrainian Literature" (2014). It is affirmed that the literature of this period should be seen not only in line with the Baroque, but the Enlightenment, too. The author of the article draws attention to the legality of referring to the Ukrainian culture of the Polish and Latin authors of the Renaissance and Baroque of the Ukrainian origin, natives of Ukrainian lands or their inhabitants, as well as appropriate creators of the Enlightenment who wrote in Russian. The author believes that the study of the original literature of the second half of the 18th century can occur in the following main areas: study of sources, of the manuscripts of the domestic poets who have written the odes; research of Classicism issues in the Old Ukrainian literature; modern rethinking of the V. Kapnist's works, including the letters from the 18th century; scientific description of the I. Falkovskiy's literary heritage.

Key words: Enlightenment, Ukrainian literature, second half of 18 century.

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇİTÇİ¹

MİTHAT PAŞA HAYRANI BİR ŞAIR: FÂİK ÂLİ OZANSOY

Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Mithat Paşa, Türk modernleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Mithat Paşa, modern batılı düşünceye sahip olan ve II. Abdülhamid idaresine karşı olan aydınlar için abidevi bir şahsiyettir. Servet-i Fünûn şair ve yazarları da Mithat Paşa'ya büyük bir sevgi ve saygı beslerler. Bunlar arasında Süleyman Nazif ile Fâik Âli'nin ise ayrı bir yeri vardır. Her ikisi de siyasî, tarihî ve ailevi sebeplerden dolayı eserlerinde Mithat Paşa'dan takdir ve hayranlıkla bahsederler. Bu çalışmada Fâik Âli Ozansoy'un Mithat Paşa'ya olan hayranlığının siyasî, tarihî ve ailevi sebepleri araştırılacak, Mithat Paşa'nın Fâik Âli Ozansoy'un edebî şahsiyetine ve bürokratik hayatına tesiri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fâik Âli, Mithat Paşa, Modernleşme, Meşrutiyet, Hürriyet.

Ahmet Şefik Mithat Paşa (1822–1884), Âli Paşa ve Fuat Paşadan sonra Tanzimat'ın yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biridir. Başarılı Tuna, Niş, Bağdat, Selanik, İzmir, Suriye ve Aydın valiliklerinin yanı sıra devrine göre oldukça ileri fikirlere sahip olması, liberal demokrasiyi, parlamenter sistemi, anayasal düzeni, kuvvetler ayrılığı ilkesini ve basın özgürlüğünü savunması, Kanun-ı Esasî'nin (1876) müessesisi olması ve "sui generis" şahsiyeti dolayısıyla kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde büyük tesiri olur.

Mithat Paşa, Tanzimat'tan sonra yetişen gençler üzerinde derin izler bırakan bir devlet adamıdır. Devrin yenilikçi şairlerini/yazarlarını etkilediği gibi onlara hamilik yapan, mücadele azmi ve kolektif hareket etme şuru veren "unificateur" bir özelliğe sahiptir. Tuna Valiliği sırasında Ahmet Mithat Efendi'nin elinden tuttuğu gibi Leskofçalı Galip Bey'i de Rusçuk'a kendisi götürür. Paşa'nın Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Ebüzziya Tefik, Tefik Fikret, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif ve Fâik Âli

üzerindeki tesirleri yadsınamayacak kadar büyüktür.² (Kuntay 1956: 624) Mithat Paşa'nın II. Abdülhamid idaresinin mağduru olması devrin hürriyetperver gençleri üzerinde büyük bir alaka uyandırır ve 1908 İnkılabı'ndan sonra Mithat Paşa abidevi ve "culte" bir şahsiyet haline gelir. "Hürriyet Kahramanı" ya da "Hürriyet Şehidi" olarak tebci edilen Mithat Paşa'nın ismi okullara, caddelere, binalara, gemilere ve stadyumlara verilir. Mithat Paşa'nın fotoğrafının/resminin olduğu pullar, zarflar ve kartpostallar basılır. Namık Kemal, Müşir Fuat Paşa, Prens Sabahattin, Enver Bey ve Resneli Niyazi Bey'le birlikte Mithat Paşa'nın da resmini hâvi kartpostallar büyük alaka uyandırır. Mithat Paşa anısına okullarda ve yeni teşekkül eden cemiyetlerde tiyatro salonlarında çeşitli ihtifaller düzenlenir.

² "Evet, bir takım edebiyatçılar ve inkılapçılar sanki bir aileydi ve merkezleri eski gazel şairi ve milli devlet adamı Mithat Paşa idi. Kemal'in yeni nesirdeki mürebbisi Şinasi müstesna, eski nazımdaki mürşidi Leskofçalı Galip'ten, çok beğendiği yepyeni Abdülhak Hamit'e kadar, bütün arkadaşları Mithat Paşacı idiler." (Kuntay 1956: 624)

¹ selahattincitci@gmail.com

Bu arada Mithat Paşa'nın hayatını, mücadelesini ve ülkeye yaptığı hizmetleri mevzu edinen pek çok şiir, roman, hikâye, tiyatro, hatıra ve biyografi kaleme alınır. Bu eserlerin hemen hepsinde Mithat Paşa ileri görüşlü, terakkiperver, hayattayken kıymeti bilinmeyen, masum ve mağdur bir vatansever olarak çizilir. Paşanın yargılanması, Taife sürülmesi ve orada öl(dürül)mesi de dönemin en çok işlenen konularındandır. Mehmed Rüşdü'nün "*Mithat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şahadeti*", Ahmed Fâik'in "*Matem-i Milletten Birkaç Yaprak yahut Mithat Paşa'nın Son Seneleri*" ve Fâik Âli'nin "*Mithat Paşa*" adlı eserleri bunlardan birkaçıdır. 1909 yılında oğlu Ali Haydar Mithat tarafından Mithat Paşa'nın hatıraları iki cilt olarak "*Mithat Paşa Hayât-ı Siyasiyesi, Hidemâti, Menfa Hayatı (Tabsıra-i İbret, Mir'ât-ı Hayret)*" adıyla yayımlanır. Abdülhak Hamit'in alegorik bir tarzda yazılan "*Liberte*"si de münhasıran Mithat Paşa'yı anlatmasa da dolaylı olarak Mithat Paşa'yı ve o devrin hürriyet mücadelesini işleyen bir eserdir. Mithat Paşa'nın görevden alınıp sürülmesi üzerine Paris'te kaleme alınan bu eser, devrin siyasî şartlarından dolayı ancak otuz altı yıl sonra 1913'te *Türk Yurdu*'nda tefrika edilebilir (Enginün 2012: 694).

Mithat Paşa'ya olan ilginin artması kısa zamanda "Mithat" isminin de yaygınlaşmasına neden olur. II. Abdülhamid devrinde sultanın vehmini tahrik etmemek için Mithat ismi, hürriyetperver aydınların dışında pek tercih edilmez. Mithat Cemal, Fâik Âli'ye gönderdiği 12 Temmuz 324 (25 Temmuz 1908) tarihli bir mektubunda "*Mithat mahlası devr-i istibdatta mevkûfîn-i siyasiye gibi küşe-i nisyânda idi*" der.³ Bu devirde Mithat ismiyle şöhret-şiar olmuş en önemli isim Tanzimat romanının ve hikâyesinin "*promoter*"i olarak kabul edilen Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi, Tuna Valiliği sırasında Mithat Paşa'nın kâhyasının oğlu olduğu için "Mithat" ismini ona paşa bizzat kendisi verir. İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Mithat Şükrü (Bleda), II. Meşrutiyet devrinin önemli şair ve yazarlarından Mithat Cemal, ilk özel alfabeyle hazırlayan ve Avrupa'da ilköğretim kitabı yazan Mithat Sadullah (Sander) ile edip ve güfte yazarı Mithat Ömer Karakoyun⁴'un da isimleri Mithat Paşa'dan mülhemdir. Mithat ismi "özgürlük"ü ve "çağdaşlaşma"yı tedai ettirdiği için II. Abdülhamid devrinde pek tercih edilmemesine karşın II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte en popüler isimlerden biri haline gelir. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yeni doğan çocuklara Mithat ismi sıklıkla verilir.

Mithat Paşa, devrinde ve ölümünden sonra modern batılı zihniyete sahip devlet adamları, fikir adamları, şairler ve yazarlar tarafından takdirle yâd edilir. Servet-i Fünûn'un önemli isimlerinden olan

³ Ayşe Fâika Erkmenoğlu Arşivi.

⁴ Mithat Ömer Karakoyun, Fâik Âli'nin ve oğlu Munis Fâik'in yakın dostudur.

Fâik Âli de Mithat Paşa'ya büyük hayranlık besleyen şairlerden biridir. Fâik Âli'nin Mithat Paşa sevgisinin siyasî, tarihî ve ailevi pek çok sebebi vardır. Fâik Âli'yi Mithat Paşa'ya hayran bırakan siyasî ve tarihî sebep her ikisinin de modern batılı düşünceye sahip olması, II. Abdülhamid idaresinin baskılarından kurtulmak arzusu, ahrarperest olmaları, batıdaki gibi anayasaya ve hukukun üstünlüğüne dayanan parlamenter demokrasiyi savunmalarıdır.

Ailevi sebep ise Fâik Âli'nin Mithat Paşa sevgisini babasından ve ağabeyi Süleyman Nazif'ten almasıdır. Fâik Âli'nin babası Diyarbakırlı Mehmet Said Paşa, Mithat Paşa'yı seven ve takdir eden bir insandır. Mithat Paşa, 1869 Mart'ında Bağdat Valiliği'ne giderken Diyarbakır'a uğradığı sırada Said Paşa ile tanışır. Süleyman Nazif'in anlattığına göre Mithat Paşa, o sırada Diyarbakır Mektupçusu olan Said Paşa'yı refakatine almak ister. Said Paşa, Mithat Paşa'ya teşekkür ederek velinimetini olan Diyarbakır Valisi Müşir İsmail Hakkı Paşa'nın "*vazifeperver ve sadık bir mektupçuya ihtiyacını derpiş ederek*" teklif edilen vazifeden imtina eder. (Beysanoğlu 1959: 66) Mithat Paşa, Diyarbakır'daki bu kısa tevakkufu sırasında Fâik Âli'nin büyük dedelerine ait olan Hami Köşkü'nü de ziyaret eder. O günlerde Said Paşa ona mihmendarlık yapar ve kısa zamanda paşanın teveccühüne mazhar olur. Said Paşa'nın Mithat Paşa'ya karşı hayatı boyunca devam edecek olan minnet ve sevgisinin temelleri bu kısa muarefe ve muhavere döneminde burada atılır. Said Paşa'nın Mithat Paşa'ya olan sevgisinde Şammar⁵ aşiretinin isyan edip Diyarbakır şehrine büyük zarar vermesi sırasında Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa'ya her türlü desteği sağlaması ve isyanın bastırılmasında etkili olması da önemli bir faktördür (Mithat 2011: 114–116).

Mehmet Said Paşa, Mithat Paşa'nın yönetim anlayışını, valilikleri sırasındaki başarılarını, imar faaliyetlerini, yerel halkla kurduğu samimi ilişkileri takdir eder ve paşayı her yönden kendine örnek alır. Said Paşa, 1876 Mayıs'ında azledilen Mahmut Nedim Paşa'nın yerine 1876 Aralık'ında sadarete gelen Mithat Paşa'yı tebrik için yazdığı mektuba aşağıdaki kıt'a ile başlar:

*"Bârekallah ey şehin-şâhın vezir-i a'zamı
Sânekallah ey cihânın mukteda-yı ekremi*

⁵ Şammar aşireti, Bağdat'ın yukarı kısmında ikamet eden eşkıyalık, talan ve garetle şöhret-şiar olmuş bir Arap aşiretidir. Mithat Paşa'nın Necid isyanlarını bastırmak için görevlendirildiği sırada bu aşiretin reisi Abdülkerim de fırsattan istifade ederek topladığı otuz bin askeriyi birlikte Halep, Urfa, Diyarbakır ve Musul arasındaki Mezopotamya denilen bölgeyi zapt edip yağmalar ve tahrip eder. İsyan sırasında en büyük zararı Diyarbakır ve çevresi görür. Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa, Mithat Paşa'nın askerî desteğiyle eşkıya sürüsünü Musul'a kadar takip eder ve isyanı bastırır (Mithat 2011: 114–116).

*Zât-ı pâkindir Süleyman-ı zamânın Âsafı
Şükr-i lillah Ehremen destinden aldın hatemi.”*
(Beysanoğlu 1959: 66).

Bu kıta o yıllarda siyasî ve ekonomik istikrarsızlık içindeki Osmanlı Devleti'nde bilhassa payitahtta epeyce yayılır (Beysanoğlu 1959: 66)⁶. Şiirde Mithat Paşa, Hz. Süleyman'ın (as) veziri Âsaf'a benzetilirken, sabık sadrazam Mahmut Nedim Paşa da Zerdüşterin kötülük tanrısı şeytana benzetilir. Bu kıta daha sonra Mahmut Nedim Paşa tekrar sadarete gelince Mehmet Said Paşa'nın sağlık nedeniyle Maraş'tan Musul'a tayin edileceği sırada görevden alınmasına neden olur (Erdoğan 2004: 8–9). Mahmut Nedim Paşa, bu kıtayı unutmamış olacak ki 1881'de Mithat Paşa'nın Yıldız Mahkemesi'nde yargılandığı sırada Said Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği payesi verileceği haberini alınca saraya müracaat ederek *“Mardin Mutasarrıfı Said Paşa, Diyarbekirli ve nüfuzlu olup öteden beri Mithat Paşa'ya mensup ve yetiştirmelerinden bulunmakla muhakemeye icra-yı tesir edebilecek surette o havalideki aşairi ifsad etmesi melhuz idüğünden Rumeli'de ikamete memur edilerek oralardan uzaklaştırılmasını”* talep eder. (Beysanoğlu 1959: 67) Hem Said Paşa'nın hem de oğlu Fâik Âli'nin Mithat Paşa sevgisinde ve Mahmut Nedim Paşa'ya olan nefretinde Namık Kemal'in ve şair Deli Hikmet'in de tesiri vardır. Süleyman Nazif'in anlattığına göre babası, Mithat Paşa'yla birlikte Namık Kemal'e de büyük hürmet duyar. Devrin bütün hürriyetperverleri gibi Mehmet Said Paşa da Mithat Paşa'nın vefatına çok üzüdür. Mithat Paşa'nın Taifte boğdurularak öldürülmesi haberi İstanbul'a geldiğinde halk büyük bir üzüntü duyar. Namık Kemal'in yakın dostu olan şair Deli Hikmet, Mithat Paşa'nın ölümü üzerine aşağıdaki kıtayı tarih düşürür ki bu kıta da devrinde dillere destan olmuştur.

*“Kal'a-i Tâif'de zâlim etti ihnakan şehit,
Kıldı tarih-i mücevher burc-i matemden sünüh.
Kalb-i virân-ı vatandan çıktı bir sûzişli ah,
Döndü Beytullaha Mithat eyledi teslim-i rûh...”*
(Ali Süha, Taha Toros Arşivi: 106).

Fâik Âli'nin ağabeyi Süleyman Nazif de şiirlerinde yer yer Mithat Paşa'dan, onun milletin

⁶ Süleyman Nazif, babasının yazdığı bu kıtanın devrinde uyandırdığı alakayı şöyle anlatır: “O zaman Mahmut Nedim Paşa'nın şiddetle aleyhinde bulunan efkâr-ı umumiye, şu iki beyti hüsn-i telâkki ve Bâbâli'de bazı zevât istinsah ederek suretini tāmim eder. Namık Paşazâde Cemil Paşa, bu iki beyti derhal Mahmut Nedim Paşa'ya yetiştirir. Paşanın okuduktan sonra *'benden alacağı olsun'* sözünden başka bir şey dememiş olduğu, yine Cemil Paşadan mervidir. Cemil Paşa'yı kaymakamlığından beri babam tanır ve severdi. Hatta müteakiden hizmet-i devletten çekildikten sonra Halep Merkez Mutasarrıflığına inha etmişken Mahmut Nedim Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine ve Said Paşa'nın sadaretine müsadif bir zamanda olduğu için terviç edilmemişti.” (Beysanoğlu 1959: 66)

kalbinde bıraktığı tesirden bahseder. “*Ey Ebnâ-yı Vatan*” başlıklı şiirinde hürriyet için şehit olan Mithat Paşa'nın evlatlarına ten kaygısına düşmenin yakışmayacağını söyler:

*“Her tarafta bir enîn-i daimî cûşân iken
Mithat'ın evladına layık mı kayd-ı hufz-ı ten
Bak şehid-i a'zama yatmakta bî-kabr u kefen
Böyle feryad eyliyor şimdi civar-ı Kâbe'den:
Zulm ü istibdat devri, derd ü ye's eyyamıdır.
Arkadaşlar, kan dökün kan dökmenin
hengamıdır.*

Ağustos 1897”

(Süleyman Nazif 1906: 16).

Fâik Âli'yi Mithat Paşa'ya yaklaştıran sâiklerden biri de ikisi arasındaki mizaç benzerliğidir. Fâik Âli de Mithat Paşa gibi çeşitli bürokratik görevlerde bulunur. Her ikisi de başarılı bir vali olmaları, bilhassa gittikleri yerlerde eğitim ve imar faaliyetlerine önem vermeleri ve yönettikleri kişilere karşı dil, din ve mezhep ayrımı yapmadan adaletle muamele etmeleriyle dikkat çekerler. Ayrıca her ikisinin de valilik yaptıkları yerlerdeki halk ile çok iyi geçinmelerine ve yerli halkın teveccühüne mazhar olmalarına karşın amirleriyle ve diğer devlet yetkilileriyle iyi geçinemedikleri bu nedenle birkaç kez istifa etmek zorunda oldukları da tarihî bir gerçektir. Tekellüfsüz, minnetsiz ve tabasbustan uzak mizaçları ile eski usul ve teşrifattan âzâde, serbest fikirli ve hareketli, fevrî ve nev-i şahsına münhasır karakterleri onların sık sık üstleriyle anlaşmazlığa düşmelerine yol açar (İrtem 2004: 38)⁷.

Mithat Paşa, II. Abdülhamid devrinde hürriyet taraftarlarının perestîşkârı olmuş bir şahsiyettir. Fâik Âli, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mithat Paşa için uzun bir manzume yazar (Çitçi 2015: 133). 1908 yılında Bursa'da on dört sahifelik küçük bir kitapçık olarak yayımlanan bu manzume, Fâik Âli'nin Mithat Paşa'ya olan hayranlığını göstermesinin yanı sıra şairin ilk defa Servet-i Fünûn'un ferdiyetçi şiir anlayışının kalıplarını aşarak siyasî, sosyal ve millî meselelere yöneldiğini gösterir (Karaca 2006: 294). Eserin konusu, II. Meşrutiyet'in özgürlükçü havası içinde devrin pek çok şair ve yazarının da ele aldığı *“hürriyet kahramanı”* Mithat Paşa'nın tebcilidir. Devrin modasına uygun olarak edebî mecmualarda ve gazetelerde Mithat Paşa ser-levhalı ve temalı ya da ona ithaf edilmiş pek çok şiir yayımlanır. Hamdullah Suphi'nin *Resimli Kitap*'ta yayımlanan “Mithat Paşa”

⁷ Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ile birlikte II. Abdülhamid'in huzurunda buldukları sırada II. Abdülhamid her iki paşaya da sigara ikram eder. Mütercim Rüştü Paşa, sigarayı alıp içmezken, Mithat Paşa eski teşrifat kaidelerine aykırı bir şekilde tekellüfsüzce sigarasını yakıp içmeye başlaması II. Abdülhamid'in dikkatini çeker (İrtem 2004: 38).

manzumesi (Hamdullah Suphi 1324: 245) ve daha sonra yayımlanan Tevfik Fikret'in "Mithat Paşa İçin" adlı manzumesi bunun en tipik örnekleridir (Tevfik Fikret 1334: 11)⁸. Mithat Paşa ile ilgili yazılan şiirlerin hemen hepsinde Mithat Paşa, "hürriyet kahramanı", "istibdat aleyhtarı", "vatanperver", "namuslu", "ilerici", "aydın" fakat "mağdur" ve "mazlum" bir insan olarak tasvir edilir.

Fâik Âli, bu manzumede II. Meşrutiyet'in getirdiği sosyal ve siyasî atmosferin tesiriyle devrin pek çok aydını gibi Mithat Paşa'yı överken devr-i sâbık eleştirisi de yapar. Şair, Mithat Paşa'ya objektif bir bakış açısıyla değil, hissi ve duygusal bir nazarla bakar ve "bütünüyle mitleştirilmiş veya idealize edilmiş bir Mithat Paşa portresi" çizer (Topaloğlu 2010: 176).

Fâik Âli'nin Mithat Paşa manzumesi devrinde büyük alaka uyandırır, pek çok şair, yazar ve edebiyat araştırmacısı bu manzume hakkında takdîrîkâr ifadeler kullanırlar. *Nevsâl-i Millî*'de çıkan "Fâik Âli Bey" başlıklı bir yazıda Mithat Paşa manzumesinin "şairin vüs'at-i ilhâmına parlak bir delil" olduğu söylenir (Nevsâl-i Millî 1330: 18). Köprülüzâde Mehmet Fuat, *Mithat Paşa* manzumesinin *Fânî Teselliler*'deki şiirlerden daha müteakemmil olacağını ifade eder (Köprülüzâde Mehmet Fuat 1324: 154)⁹. Cenap Şahabettin ise Fâik Âli'nin bu manzumesiyle "kalb-i üdebaya tercüman" olduğunu söyler (Cenap Şahabettin 1324: 233)¹⁰.

Fâik Âli'nin niçin bu manzumeyi yazdığıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülür. En yaygın kanaat Fâik Âli'nin manzum bir biyografi özelliği taşıyan bu kitabını Mithat Paşa'ya duyduğu saygıyı ifade etmek için yazdığıdır (Karaca 2006: 294). Mehmet Behçet Yazar ise Fâik Âli'nin bu eseri Mithat Paşa'nın şairin babası Said Paşa'ya gösterdiği kadirşinaslığa karşı

⁸ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ali Haydar Mithat babasının kemiklerinin İstanbul'a getirilerek yaptırılacak bir türbeye konulması için bazı teşebbüslerde bulunsa da bu teşebbüsler akim kalır. Ali Haydar babasının mezar taşına yazılmak için Tevfik Fikret'ten bir kitabe yazmasını ister. Bunun üzerine "Mithat Paşa İçin" manzumesi yazılır. (Mehmed Zeki Pakalın 1940: 434)

⁹ "Onu -*Fânî Teselliler*'deki eşârdan daha müehhir olan- Bâdiyelerde, Bülbül, Olimp'in Gecelerinde gibi âsâr-ı bediasıyla, hatta bunlardan da müteakemmil olacağı bedihi bulunan yeni, -bilfarz Mithat Paşa manzumesi gibi- muhalled eşâriyle, hülâsa fezâ-yı bî-tenâhisiyle, ebhâr u cibâliyle tanımalıdır." (Köprülüzâde Mehmet Fuat 1324: 154)

¹⁰ "Mithat Paşa bütün vatanını seven Osmanlıların azim şükr ü senâsıdır. Hepimiz hatıra-i mübârekesine bir makale-i tahmîd ve temcîd borçlu idik. Etrafında şîrin-mezâk olduğumuz simât-ı hürriyette Fâik Âli ayağa kalkarak kalb-i üdebaya tercüman oldu. Ve itiraf edelim ki daha belîğ bir tercüman bulamazdık. Ceziretü'l Arabın bir şâhika-i seng-lâhında metruk yatan o rûh-ı azâma irsâl-i selam eden sadâ-yı beyân üslûb-ı ihtizâzını Dicle kenarında inleyen riyâh-ı badiyeden toplamış olmalıydı! Bizim ancak kendi kubbe-i kihfimizde in'ikas edebilen savt-ı nâcimiz icrâ-yı maksada kifâyet edemezdi. Bu figân-ı azim için Fâik Âli'nin sadr-ı dehaâetindeki vüsâat ve kuvvet lazımdı; bunu sarf ettiği için biz de şaire mecbur-ı şükranız." (Cenap Şahabettin 1324: 233)

"bir neşîde-i tekrîm" olmak üzere vücuda getirdiğini söyler (Yazar 1940: 11).

Fâik Âli, 1908'in hürriyetçi havası içinde sadece bu manzumeyi yazmakla kalmaz İstanbul'daki hürriyet coşkusuyla yakından görmek için görevli bulunduğu Mudanya'dan izin alarak İstanbul'a gelir ve Mülkiye Mezunları Cemiyeti'nin tertip ettiği bir toplantıda hem hürriyeti hem de Mithat Paşa'yı tebci etmek için *Mithat Paşa* manzumesini okur. Fâik Âli, Hakkı Süha'ya gönderdiği bir mektupta bunu şöyle açıklar:

"Meşrutiyet'in ilanını müteakip Mülkiye mezunları bir cemiyet teşkil etmiş ve buna merkez olmak üzere de Cağaloğlu taraflarında bir bina tutmuşlardı. Ben o zaman Mudanya Kaymakamı ve büyük şehrin istibdattan kurtuluş ve hürriyete kavuşuş heyecanlarını yakından görmek üzere me'zûnen İstanbul'da bulunuyordum. O günlerde cemiyetin umumi bir içtimaı varmış. Bunu gazetelerden mi, bir arkadaştan mı, şimdi hatırlamıyorum, her nedense öğrendim ve gittim. O zamanlardan başlayarak hâlâ modalığını kaybetmeyen birçok nutuklar ve avuç patlatan alkışlardan sonra, içtima bitmek üzere iken bilmem hangi muzip arkadaşın, yok galip bir zanla¹¹, Allah gani gani rahmet etsin, sınıf arkadaşım İsmail Müştak'ın talep ve teklifi ve buna umumun iştirakiyle benden mutlaka bir şiir okumamı musırrane istediler. Tesadüf bu, yanımda o günler yazılmış ve henüz neşredilmemiş "Mithat Paşa" neşidesi vardı. Kürsi falan yok, bir sandalye üstüne çıkararak manzumeyi okudum. Keşke orada bulunsaydınız; heyecan ve baş dönme kabiliyetiniz sıfırın altında da olsa, eminim ki, içinizden elektrik cereyanına tutulmuş gibi birçok ra'şelerin geçtiğini ve hareketinizin büyük bir hastalık gösteren derecelere çıktığını görürdünüz. Hemen her kıtası, her beyti, her mısraı ... alkış güriültüleriyle kesilen o manzumenin inşadını bitirdiğim zaman salonu dolduran yirmi beşinden altmış, yetmişine kadar yaşlarda münevver bir kitle heyecan değil de cinnet halinde idi ve bu halin ölçsüz tezahürleri karşısında az daha bayılacaktım. Bu sahnenin elhamdülillah henüz sağ birçok şahitleri var. Ah bir daha avdet etmeyecek ve yaşadıkça hasretle yanacağımız güzel günler!..¹²" (Fâik Âli 1940: 1).

¹¹ Yazar, "zann-ı gâlible" ibaresinin üstünü çizerek "gâlib bir zanla" ibaresini yazmıştır.

¹² Hakkı Süha tarafından kaleme alınan ve *Yeni Mecmua*'nın 29 Mart 1940 tarihli nüshasında çıkan "Fâik Âli" başlıklı portre yazısından ve yazı için seçilen resimden rahatsız olan Fâik Âli, mecmuaya yayımlanmak üzere bir mektup gönderir. Fâik Âli, bu uzun mektubunda Hakkı Süha'nın yazısındaki hoşuna gitmeyen hususlara ve hayatıyla ilgili bazı meselelere açıklık getirir. *Yeni Mecmua*, 10 Mayıs 1940 tarihli nüshasında bu mektubu "Üstad Fâik Âli'den Mecmuamıza

Fâik Âli bu manzumede “*hürriyet-i vicdan*”, “*masuniyet-i mesken*”, “*hürriyet-i efkâr u kalem*”, “*emniyet-i şahsiyye*”, “*adalet*”, “*müsavat*” ve “*uhuvvet*” gibi II. Abdülhamid dönemi Türkiye’sinin pek aşınası olmadığı evrensel değerlerin Mithat Paşa’nın mirası olduğunu ve ancak onun peyrevleri tarafından II. Meşrutiyet’ten sonra bu millete hediye edildiğini söyler (Fâik Âli 1324: 14).

Fâik Âli, daha sonraki yıllarda da Mithat Paşa’yı sürekli hatırlar ve onun adını ebedileştirmek düşüncesiyle bazı teşebbüslerde bulunur. I. Dünya Savaşı’nın en hararetli günlerine tekabül eden Kütahya Mutasarrıflığı döneminde şehrin imarıyla ilgili faaliyetler sırasında yeni açılan bir caddeye ve bir mektebe Mithat Paşa’nın ismini verir. O sırada Meclis-i Mebusan üyesi olan Mithat Paşa’nın oğlu Ali Haydar Mithat, 3 Kânunuevvel 331 (16 Aralık 1915) tarihinde yazdığı bir mektupla Fâik Âli’ye teşekkürlerini bildirir (Ali Haydar Mithat 331: 1). Daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan ve ilk defa elimize geçen bu mektup Meclis-i Mebusan antetli kâğıda yazılıdır. Aşağıda tam metnini translitere ettiğimiz bu mektubun bulunduğu zarfın üzerinde “Kütahya Mutasarrıf-ı Âlisi Fâik Âli Beyefendi Hazretlerine” ifadesi yazılıdır.

Kütahya Mutasarrıf-ı Âlisi Fâik Âli Beyefendi Hazretlerine

*Muhterem Beyefendi Hazretleri,
Buraya gelmiş olan mebuslardan
Kütahya’da eser-i himmetiniz olarak bir
caddeye ve bir mektebe Mithat Paşa ismi vermiş
olduklarını işittim. Bu vazife-i kadirşinâsiyi
bilmeniz Mithat Paşa oğlu sıfatıyla değil
fakat efrâd-ı milletten bir ferd itibariyle
arz-ı teşekkür etmeyi bir vazife bildim. Bizde
pek güç olarak yetişmiş ve hizmetlerinin
âsârı görülmüş zevât bulunmakla beraber
onları unutturmak için bazı kerre pek garip
zamanda tesadüf edilmiştir. İhtimal ki bu
zevât icraatlarında isticâl etmiş yahut ondan
sonra gelenler anı takip edememiş olmasından
dolayı binâ-yı devleti kavi bir esâsa rabt için
attıkları temel muvakkaten olsun sarsılmış
bulunan fakat hiçbir zaman hayât-ı âlem bâki
oldukça icraât-ı vataniyyeleri kûşe-i nisyânda
kalmayacağı devr-i Meşrutiyet ve bu devrin
yetiştirdiği zât-ı âlileri gibi erbâb-ı hamiiyet
ihtisasât-ı kalbiyyeleriyle, icraâtlarıyla
tercüman oluyorlar. Mithat Paşa’nın bu
devlete ve millete ettiği hizmetleri tadâd etmek*

*bendenize düşmez. İftihâr ettiğim nokta-i
icraâtının muvaffak olmadığı yerde hayâtını
fedâ eylemiş ve bu memleket uğrunda şehiden
irtihaldir. Bunu takdîr eden zevât-ı hâzıra
nesl-i âtiyi yetiştirecek ve selâmet-i memleket
hatırasının en mukaddes bir vazife olduğunu
ityân ettireceklerinden şâyân-ı tebrik görürüm.
Ve arz-ı minnettârî eylerim. Bâki ihtirâmât-ı
fâizemi takdim ile kesb-i fahr ederim. Mir-i
muhteremim.*

2 Kânunuevvel 331¹³
Muhibbiniz Ali Haydar Mithat

Yukarıdaki mektuptan anlaşıldığına göre Osmanlı Mebusan Meclisi’nde milletvekili olan Ali Haydar Mithat, Kütahya’dan gelen milletvekillerinden Kütahya Mutasarrıfı Fâik Âli’nin yeni açılan bir caddeye ve bir mektebe Mithat Paşa’nın ismini verdiğini öğrenir, çok memnun olur ve Fâik Âli’ye bir teşekkür mektubu yazar. Mektubunda Mithat Paşa gibi vatana ve millete karşılıksız hizmet eden ve bu uğurda canlarını feda eden hamiyetperver insanların öldükten sonra da unutulmayacağını söyler. Ayrıca Fâik Âli’ye Mithat Paşa oğlu sıfatıyla değil, efrâd-ı milletten bir fert sıfatıyla minnettarlığını bildirir.

Sonuç. Mithat Paşa; Abdülaziz’in hal’indeki şaibeli rolüne, muhteris ve hayalperest siyasi kişiliğine ve tartışmalı icraatlarına (Öztuna 1990: 28–34) rağmen son iki asırlık Türk modernleşme tarihi içinde Mustafa Reşit Paşa’dan sonra hakikî manada modernleşmenin öncüsü olarak kabul edilir. Modernleşme ilk defa onunla birlikte taklit ve moda meselesi olmaktan çıkar ve bir zihniyet meselesi haline gelir. Mithat Paşa, maddî mirasından ziyade gelecek nesillere bıraktığı manevî mirasıyla -ki bunlar hürriyet, eşitlik, adalet, hukukun üstünlüğü, insan hakları, basın hürriyeti, demokrasi, anayasal ve parlamenter sistem gibi evrensel değerlerdir- yaşadığı dönemde ve sonraki yıllarda hem yurt içinde hem de yurt dışında büyük takdire mazhar olan çok az şahsiyetten biridir. Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Ebüzziya Tevfik, Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, Fâik Âli, Abdullah Cevdet ve Celal Nuri gibi edebî şahsiyetlerin yanı sıra Alman şansöyesi Bismarck, Fransa Cumhurbaşkanı Thiers ve İngiliz kraliçesi Victoria da onu ve ülkesine yaptığı hizmetleri takdirle yâd ederler. Bismarck “*Mithat Paşa, yaşadığımız asrın en büyük adamlarından biridir*” derken Thiers “*Bir gün milleti, Mithat Paşa’nın kaderinde kendi şanssızlığına ağlayacaktır*” der. Victoria ise “*Mithat Paşa’nın memleketinde hazırlamakta olduğu büyük inkılabı memnuniyet ile takip ve takdir ediyorum*” der (Balta 1991: 2).

Servet-i Fünûn’un önemli şairlerinden olan Fâik Âli de siyasi, tarihî ve ailevi sebeplerden dolayı Mithat Paşa’ya hayrandır. Gerek uzun yıllar Osmanlı

Bir Mektup” başlığıyla kendine göre bazı yorumlar ekleyerek yayımlar. Araştırmalarımız sırasında Fâik Âli’nin Hakkı Süha adına *Yeni Mecmua*’ya gönderdiği mektubun orijinal nüshasını Ayşe Fâika Erkmenoğlu arşivinde bulduk. Yukarıdaki alıntı orijinal mektuptan alınmıştır (Fâik Âli 1940a: 1); (Fâik Âli 1940b: 8, 16).

¹³ 15 Aralık 1915

Devleti'nin pek çok vilayetinde yaptığı idarî görevleri sırasında gerekse sahip olduğu hayat felsefesi açısından Mithat Paşa'yı kendine rol model olarak alır. Mithat Paşa, Fâik Âli için sadece tarihî ve siyasî

bir şahsiyet değil, hem edebî hayatına tesir eden önemli bir figür hem de çalışkanlığı, adaleti, fazileti, ileri görüşlülüğü, evrensel ve "humaniter" fikirleriyle örnek bir devlet adamının prototipidir.

BİBLİYOGRAFYA

1. ... (1330). "Fâik Âli Bey" *Nevsâl-i Milli*, Birinci Sene, Dersaadet ss.17-18.
2. Ali Süha, "Mithat Paşa'nın Son Mektubu", *Taha Toros Arşivi*, Dosya No: 106. Ayşe Faika Erkmenoğlu Arşivi.
3. BALTA Ahmet Cevat (1991). *Özgürlük Babası Mithat Paşa*, Ankara. (Tiyatro)
4. BEYSANOĞLU Şevket (1959). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar*, C: 2, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği.
5. Cenap Şahabettin (1324). "Mithat Paşa", *Aşiyân*, Y: 1, C: 2, S: 21, 22 Kânunusani 1324, ss. 233-234.
6. ÇİTÇİ Selahattin (2015). *Fâik Âli Ozansoy Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul: Akademi Titez Yayınları.
7. ENGİNÜN İnci (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
8. ERDOĞAN Kenan (2001). "Sâid Paşa Divanı'na Göre 19. Yüzyıl Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişimler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 9, ss. 83-106.
9. ERDOĞAN Kenan (Haz.) (2004), *Diyarbakırlı Sa'id Paşa Divanı*, Manisa: Tekin Matbaası.
10. Fâik Âli (1324). *Mithat Paşa*, Bursa
11. Fâik Âli (1940a). "Muharrir ve Münekkid Hakkı Süha Bey'e Mecburi Bir Cevap", Ayşe Fâika Erkmenoğlu Arşivi, ss. 1. (Mektup)
12. Fâik Âli (1940b). "Üstad Fâik Âli'den Mecmuamıza Bir Mektup", *Yeni Mecmua*, Y: 2, C: 3, S: 54, 10 Mayıs 1940, ss. 8, 16.
13. Hakkı Süha (1940). "Fâik Âli", *Yeni Mecmua*, Y: 2, C: 3, S: 48, 29 Mart 1940, ss. 5.
14. Hamdullah Suphi (1324). "Mithat Paşa", *Resimli Kitap*, C: 1, S: 3, Teşrinisani 1324, ss. 245.
15. İRTEM Süleyman Kâni (2004). *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
16. KARACA Alaattin (2006). "Fâik Âli (Ozansoy)", *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, ss. 279-308.
17. Köprülüzâde Mehmet Fuat (1324). "Fânî Teselliler", *Servet-i Fünûn*, Y: 18, C: 36, S: 920, 1 Kânunusani 1324, ss. 154-156.
18. KUNTAY Mithat Cemal (1956). *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, C: 2, Kısım: 2, İstanbul: Maarif Basımevi.
19. MİTHAT Ali Haydar (2011). *Mithat Paşa Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, (Yay. Haz.) Necmi Günel, İstanbul: Fevziye Mektepleri Vakfı Yayınları.
20. MİTHAT Ali Haydar (331). "Kütahya Mutasarrıf-ı Âlisi Fâik Âli Beyefendi Hazretlerine", 3 Kânunuevvel 331 (Mektup).
21. ÖZTUNA Yılmaz (1990). *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
22. PAKALIN Mehmed Zeki (1940). *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
23. Süleyman Nazif (1906). *Gizli Fiğanlar*, Matbaa-i İctihad.
24. Tevfik Fikret (1334). "Mithat Paşa İçin", *Düşünce*, Nüsha-i Mahsûsa, ss. 11.
25. TOPALOĞLU Yüksel (2010). "Fâik Âli'nin Mithat Paşa Manzumesi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Y: 2, S: 4, ss. 165-198.
26. YAZAR M. Behçet (1940). "Fâik Âli Ozansoy", *Yedigün*, Y: 8, C: 15, S: 388, 13 Ağustos 1940, ss. 11.

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇİTÇİ¹⁴

POET WHO HOLD MITHAT PASHA IN HIGH ESTEEM: FÂİK ÂLİ OZANSOY

Mithat Pasha, one of the most important statesmen of the Tanzimat period, has an important place in Turkish modernization. Mithat Pasha has a monumental personality for intellectuals having modern western thought and against to the administration of Abdulhamid II. Servet-i Funûn's poets and writers have also a great love and respect to Mithat Pasha. Fâik Âli and Suleyman Nazif have a privileged position among them. Due to the political, historical and familial reasons, both of them recite praises of Mithat Pasha in their works. In this study, we investigate why Fâik Âli admires Mithat Pasha, his

14 * selahattincitci@gmail.com

political, historical and familial reasons for it and how Mithat Pasha effects Fâik Âli's literary personage and his bureaucratic life.

Key words: *Fâik Âli, Mithat Pasha, Modernization, Constitutionalism, liberty.*

ФАІК АЛІ: ПОЕТ-ШАНУВАЛЬНИК МІДХАТ-ПАШІ

Мідхат-паша є одним із вагомих державних діячів періоду Танзімату, діяльність якого займає чільне місце в модернізації Турції. Він є монументальною особистістю для інтелектуалів про-західної орієнтації. Поети і письменники з великою любов'ю та повагою ставилися до Мідхат-паші, оспівуючи цю непересічну особистість у своїх творах. Найбільш відомі серед них — Фаік Алі та Сулейман Назіф. Зокрема, у статті висвітлено як політичні, історичні та сімейні чинники життя Мідхат-паші, зумовили особливе ставлення до нього Фаіка Алі, а також вплинули на створення літературних персонажів та чиновницьке життя самого поета.

Ключові слова: *Фаік Алі, Мідхат-паша, модернізація, конституалізм, свобода.*